

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مسئولیت بانکها در قبال سوءاستفاده‌های احتمالی از دستگاه‌های کارتخوان

به انضمام

(قانون پولی و بانکی مصوب ۱۳۵۱ و لایحه اصلاح قانون پولی و بانکی
و قانون حمایت از حقوق مصرف‌کننده)

مؤلفان

محمد رضا نامجویان - سید محمد رضا امام

«مستخرج از رساله دکتری پژوهش محور»

انتشارات چتر دانش

سرشناسه	: نامجوین، محمدرضا، ۱۳۶۱ -
عنوان و نام پدیدآور	: مسئولیت بانک‌ها در قبال سوء استفاده‌های احتمالی از دستگاه‌های کارتخوان به انضمام قانون پولی و بانکی مصوب ۱۳۵۱ و... [کتاب] / مولفان محمدرضا نامجوین، سیدمحمدرضا امام.
مشخصات نشر	: تهران : چتر دانش، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۱۸۶ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۱۰-۳۵۳-۴
وضعیت فهرست‌نویسی : فیپا	
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: مسوولیت مدنی بانک‌ها -- ایران
موضوع	: خودپردازهای بانکی -- تدابیر ایمنی
موضوع	: Automated tellers -- Security measures
موضوع	: بانک و بانکداری -- ایران -- خدمات مشتری
موضوع	: Banks and banking -- Customer services -- Iran
موضوع	: پایانه‌های فروش -- تدابیر ایمنی
موضوع	: Point-of-sale systems -- Security measures
موضوع	: Tort liability of banks -- Iran
شناسه افزوده	: امام، سیدمحمدرضا، ۱۳۲۸-
رده بندی کنگره	: KMH۹۵۱
رده بندی دبیوبی	: ۳۴۶/۵۵۰۸۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۲۷۱۱۷۸

نام کتاب	: مسئولیت بانک‌ها در قبال سوء استفاده‌های احتمالی از دستگاه‌های کارتخوان به انضمام قانون پولی و بانکی مصوب ۱۳۵۱ و ...
ناشر	: چتر دانش
مؤلفان	: محمدرضا نامجوین - سیدمحمدرضا امام
نوبت و سال چاپ	: اول - ۱۳۹۸
شمارگان	: ۱۰۰۰
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۱۰-۳۵۳-۴
قیمت	: ۹۰۰۰۰ تومان

فروشگاه مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خ منبری جاوید (اردیبهشت شمالی)، پلاک ۸۸

تلفن مرکز پخش: ۶۶۴۹۲۳۲۷ - تلفن فروشگاه کتاب: ۶۶۴۰۲۳۵۳

پست الکترونیک: nashr.chatr@gmail.com

کلیه حقوق برای مؤلف و ناشر محفوظ است.

سخن ناشر

رشته‌ی حقوق با تمام شاخه‌ها و گرایش‌هایش، به‌منزله‌ی یکی از پرطرفدارترین رشته‌های دانشگاهی کشور، تعداد فراوانی از دانشجویان علوم انسانی را به‌خود جلب کرده است؛ دانشجویانی که پس از تحصیل، وارد عرصه‌ی خدمت شده و در مناصب و جایگاه‌های گوناگون به ایفای وظیفه مشغول می‌شوند.

منابعی که در دانشکده‌های حقوق، مبنای کار قرار گرفته و تحصیل دانشجویان بر مدار آنها قرار دارد، در واقع، مجموعه‌ی کتب و جزواتی هستند که طی سالیان متمادی چنان‌که باید تغییر نیافته و خود را با تحولات و نیازهای زمانه هماهنگ نکرده‌اند.

این، درحالی است که نیاز مبرم دانش‌پژوهان به مجموعه‌های پربار و سودمند، امری انکارناپذیر است. به این ترتیب، ضرورت تدوین کتب غنی و ارزشمند برای رفع نیازهای علمی دانشجویان رشته‌ی حقوق و نیز رشته‌های متأثر از آن، باید بیش از گذشته مورد توجه قرار گیرد؛ کتاب‌هایی که روزآمدی محتوای آنها از یک سو و تناسب آنها با نیاز دانش‌پژوهان از سوی دیگر، مورد توجه و لحاظ ناشر و نویسنده، قرار گرفته باشد.

مؤسسه‌ی آموزش عالی آزاد چتردانش، در مقام مؤسسه‌ای پیشگام در امر نشر کتب آموزشی روزآمد و غنی، توانسته است گام‌های مؤثری در همراهی با دانشجویان رشته‌ی حقوق بردارد. این مؤسسه افتخار دارد که با بهره‌مندی از تجربیات فراوان خود و با رصد دقیق نیازهای علمی دانشجویان، به تولید آثاری همت‌گمارد که مهم‌ترین دستاورد آنها، تسهیل آموزش و تسریع یادگیری پژوهندگان باشد. انتشارات چتر دانش امیدوار است با ارائه‌ی خدمات درخشان، شایستگی‌های خود را در این حوزه علمی بیش از پیش به منصه‌ی ظهور برساند.

فرزاد دانشور

مدیر مسئول انتشارات چتر دانش

تقدیم به

بخش عمده‌ای از وقتی که باید به خانواده اختصاص داده می‌شد
برای تألیف این کتاب و تحقیقات مشابه صرف شده است.
به پاسداشت تمام زحمات و تشکر از شکیبایی و فداکاری‌ها،
این کتاب را به همسر عزیزم تقدیم می‌کنم.

فهرست اجمالی

مقدمه	۶
فصل اول: مفهوم و قلمرو مسئولیت	۱۱
مبحث نخست: مفاهیم	۱۳
مبحث دوم: قلمرو مسئولیت مدنی	۴۲
فصل دوم: ماهیت مسئولیت مدنی بانک ناشی از سوءاستفاده از دستگاه کارتخوان	۴۷
مبحث اول: ماهیت مسئولیت مدنی بانک بر مبنای قواعد فقهی	۴۹
مبحث دوم: ماهیت سپرده‌ها و مسئولیت تضامنی شبکه بانکی	۵۴
مبحث سوم: اثبات دعوی در بانکداری الکترونیک	۵۸
مبحث چهارم: انعکاس مبنای در رویه قضایی	۷۲
فصل سوم: آثار مسئولیت مدنی بانک ناشی از سوءاستفاده از دستگاه کارتخوان	۸۷
مبحث اول: جبران خسارت	۸۹
مبحث دوم: شیوه‌های جبران خسارت	۹۵
فصل چهارم: پیوست‌ها	۱۰۹
قانون پولی و بانکی کشور	۱۱۱
تصویب‌نامه در خصوص افزایش مبلغ مندرج در بند ۲ ماده (۴۴) قانون پولی و بانکی کشور	۱۳۶
لایحه اصلاح قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۳۵۱	۱۳۷
قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان	۱۶۵
لیست قوانین مورد استناد یا بازخوانی در طرح مطالعاتی	۱۷۳
منابع	۱۷۸
فهرست تفصیلی	۱۸۱

مقدمه

افراد به‌طور معمول وجوه نقد را در محل مناسبی مانند بانک و سایر مؤسسات اعتباری نگهداری می‌کنند. این امر از جهات مختلف به سود آنهاست. اطمینان صاحب پول از حفظ آن، دسترسی آسان به وجه نقد، خرید اعتباری و نیاز نداشتن به حمل و نقل، تعلق سود بانکی به پول و دیگر مزایا را می‌توان برشمرد. بانک نیز سود خود را می‌برد و با گردش ثروت، راه را برای استفاده همگان از تسهیلات عمومی فراهم می‌کند. در این میان انتظار مشروع و متعارف هر شخصی است که در زمان نیاز و به‌طور کلی در هر زمان، امکان دسترسی به وجوه نقد سپرده‌شده فراهم باشد و حساب بانکی، بدون هماهنگی او تغییر زیان‌آوری نداشته باشد؛ نه از حساب برداشته شود و به جای دین دیگری احتساب گردد و نه موجودی حساب کاهش یابد یا منتقل شود. اگر در سابق با جعل مدارک هویت و مشابه آن به بانک رجوع می‌شد و به‌صورت حضوری وجوه را از حساب خارج می‌کردند، امروزه با پیشرفت تجارت الکترونیک و استفاده از اینترنت و دستگاه‌های خودپرداز، رفتار مجرمانه نیز تغییر کرده و برداشتن از حساب بانکی دیگران، به‌رغم ظرفیت امنیتی مناسب، بیشتر شده است. مواردی وجود دارد که از طریق اینترنت، حساب بانکی اشخاص خالی شده یا با فریب آنها، به‌جای انتقال وجه به حساب معین، پول را به حساب خود انتقال داده‌اند.

همچنین جعل کارت (عابر بانک) و کشف شماره رمز حساب، سبب دسترسی آسان به حساب افراد می‌شود و برداشت وجه را به دنبال دارد که از آن «سرقت از حساب بانکی» یاد می‌شود. حتی شنیده شده که افراد در حالی که در زندان بوده‌اند موفق به سرقت شده و وجوه حساب بانکی دیگران را به حسابی که متعلق به خود یا معاونین جرم بوده منتقل نموده‌اند. این اتفاقات، بحث مسئولیت مدنی بانک‌ها را به دنبال خود دارد. به این صورت که آیا بانک به دلیل چنین اعمالی مسئول است یا زیان مشتری قابل‌انتساب به بانک نیست و موجب ضمانی را نمی‌توان به ضرر بانک تصور نمود؟ پاره‌ای دعاوی درباره این مسئولیت در مراجع

قانونی مطرح شده و رویکردهای متفاوتی، از سوی این مراجع، نسبت به آنها دیده شده است. در این کتاب، مبانی بحث حقوقی در این خصوص مطرح شده و با توجه به امکان بالقوه طرح این دعاوی، توجه بیشتر حقوق دانان را ایجاب می کند. در کنار گسترش روزافزون کاربران اینترنت و همچنین تسهیل شدن امور عادی بشر به واسطه استفاده از اینترنت، همواره مجرمین با سوءاستفاده از اعتماد عمومی مردم و با تطبیق خود با ویژگی های محیط و ابزار روز در جهت اقدامات و اهداف مجرمانه حرکت می کنند. در کنار سوءاستفاده ها و جرایم سایبری در حوزه اجتماعی و سیاسی، جرایم سایبری در حوزه اقتصادی پیشرفت های قابل توجهی به خود دیده است. با رونق و گسترش بانکداری الکترونیک و پرداخت الکترونیک، کلاهبرداری به شکل های مختلف در این حوزه نیز از مواردی است که همگام با این صنعت در حال گسترش است. کلاهبرداری با استفاده از دسترسی به شماره کارت و کپی کردن از روی کارت های بانکی افراد نیز به یک مسئله تبدیل شده که در چند سال اخیر نیز رشد چشم گیری داشته است.

اسکیمینگ¹ مرتباً در حال افزایش است و ابزارهای آن نیز مرتباً توسعه می یابند. ATM ها کوچک تر شده و سیستم های جدیدی ساخته می شوند. قربانیان متوجه نمی شوند که چه اتفاقی رخ داده است و بعد از گذشت ماه ها با عملیات غیرطبیعی روی حساب بانکی شان که توسط خود آنها صورت نگرفته از این امر مطلع می گردند. در سال های اخیر پرونده های متعددی در حوزه بانکداری الکترونیک در دادسرای جرایم رایانه ای تشکیل شده است که نشان دهنده رشد سوءانتقال وجوه مشتریان و ورود ضرر و زیان و از بین رفتن اصل سرمایه آنان است. از آن جا که هیچ ضرری نباید جبران نشده باقی بماند و حقوق، راه سوءاستفاده را می بندد، با توجه به مبنای مسئولیت مدنی یافتن مبنایی برای مسئولیت در قبال انتقال وجوه مشتریان اهمیت فوق العاده ای دارد. در قبال سوءانتقال وجوه، این موضوع مطرح می شود که چه کسی مسئول است؟ صاحب

1- skimming

کار تخوان، بانک، دارنده کارت، کلاهبردار؟ آیا به صرف اینکه قانون نوشته شده‌ای وجود نداشته باشد، بانک‌ها مبری از مسئولیت هستند؟ اغلب کلاهبرداران مخفی می‌شوند و ضرر مال‌باختگان جبران نمی‌شود از طرفی حقوق، راه سوءاستفاده را می‌بندد؛ همچنین طبق قاعده فقهی لاضرر، هیچ ضرری [نباید] جبران نشده باقی بماند؛ بنابراین یافتن مسئول جبران خسارت و سرمایه از دست رفته مشتریان مبنای تحقیق حاضر است.

در این کتاب در تلاش هستیم تا علاوه بر شناخت ماهیت مسئولیت بانک با آثار آن نیز آشنا شده تا در صورت ورود خسارت به زیان‌دیده، بتوان جبران کرد. تبیین مسئولیت مدنی بانک‌ها به‌عنوان موضوعی که سابقه زیادی در حقوق ایران ندارد و پرکردن خلأهای موجود در این زمینه، از دلایل ضرورت پرداخت به این موضوع است.

رشد دامنه تحت پوشش مسئله در زمان‌های آتی در صورت نپرداختن به موضوع تحقیق با توجه به گسترش روزافزون استفاده از کارت‌های بانکی و دستگاه‌های کارتخوان و تشکیل پرونده‌های متعدد در این خصوص در دادسرای جرایم رایانه‌ای و دادگاه‌های حقوقی کشور، ضرورت مطالعه این کتاب است.

بانکداری الکترونیک از فرآورده‌های دنیای جدید رایانه‌ای محسوب می‌شود که به‌تازگی در سال‌های اخیر وارد کشور ما شده است. بررسی ابعاد این‌گونه دعاوی حقوقی در دادگاه‌های کشور و اینکه ماهیت مسئولیت بانک‌ها قراردادی است یا قهری و آثار آن چه می‌باشد، از مسائل جدیدی است که دنیای حقوق با آن با مواجه است و در این تحقیق به بیان این مسائل خواهیم پرداخت. با توجه به اینکه تمامی مواردی که تا به حال در مورد بحث مسئولیت مدنی نوشته شده، فقط شامل مسئولیت پزشکان و مهندسیین به‌صورت عام بوده و در مورد مسئولیت مدنی بانک‌ها در قبال انتقال وجوه و مبنای و ماهیت مسئولیت آن سخنی به میان نیامده؛ لذا ارائه منبعی مستقل در این زمینه ضروری است.

در این کتاب به موضوعات زیر پرداخته شده است:

- بررسی ماهیت مسئولیت بانک‌ها ناشی از سوءاستفاده از دستگاه‌های کارتخوان؛

- بررسی آثار مسئولیت و نحوه جبران خسارت؛

- ارائه پیشنهادهای علمی و کاربردی در رابطه با موضوع.

کتاب شامل سه فصل است. در فصل اول به کلیات و مفهوم و قلمرو موضوع پرداخته می‌شود و به عبارتی مفهوم مسئولیت مدنی، انتقال الکترونیکی وجوه، کارت‌های بانکی، دستگاه‌های کارتخوان و امنیت در سیستم‌های انتقال الکترونیکی وجوه را بررسی کرده‌ایم و در قسمت پایانی قلمرو موضوع بیان می‌گردد. در فصل دوم ماهیت مسئولیت بانک بررسی شده است و مبنای اثبات مسئولیت بانک تجزیه و تحلیل کرده‌ایم.

در فصل سوم آثار مسئولیت و نحوه جبران خسارت را بیان می‌کنیم و در پایان، نتیجه‌گیری و پیشنهادهای ارائه داده شده است. همچنین در پیوست، قوانین مرتبط ارائه می‌گردد.

کتاب حاضر، مدیون تلاش و همراهی دوستان و اندیشمندی است که بدون کمک و عنایت آن‌ها به مرحله چاپ نمی‌رسید. بنابراین باید از حسن همکاری استاد گرامی جناب آقای دکتر سید محمدرضا امام، استاد راهنمای دکترای پژوهش‌محور، جناب آقای دکتر عیسی امینی، مدیر گروه حقوق و تحصیلات تکمیلی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دکتر عبدالله خدابخشی، دکتر حمید قنبری مدرس پژوهش‌گده پولی و بانکی کشور، سرکار خانم شاداب کامیاب، پژوهشگر و جناب آقای فرزاد دانشور، مدیر مسئول انتشارات چتر دانش و کلیه همکاران محترم آن انتشارات در واحدهای ویرایش و انتشارات، قدردانی نمایم.

در پایان با اذعان به امکان اشتباه یا خطای نویسنده، برای کاستن از اشتباهات یا خطاها در ویرایش‌های بعدی، از استادان محترم و پژوهشگران عزیز درخواست می‌شود که آنها را از طریق ناشر محترم یا نامه الکترونیکی به نشانی نویسنده،^۱ ارسال نمایند.

فصل اول
مفهوم و قلمرو
مسئولیت

مبحث نخست: مفاهیم

در هر مورد که شخص ناگزیر از جبران خسارت دیگری باشد می‌گویند در برابر او مسئولیت مدنی دارد. مسئولیت مدنی هیچ‌گاه نتیجه مستقیم اعمال حقوقی نیست و بایستی آن را در زمره وقایع حقوقی تلقی کرد. به عبارتی اضرار به غیر که باعث پرداخت خسارت به زیان‌دیده می‌شود، مسئولیت مدنی نامیده می‌شود. ورود ضرر شرایط تحقق چنین مسئولیتی بوده و از ارگان مهم آن است، چه بسا فردی مقصر نباشد؛ لیکن به دلیل ورود خسارت به دیگری مسئولیت مدنی پیدا کند. زیان‌دیده، با مراجعه به داده‌گاه‌های دادگستری می‌تواند خسارت خود را جبران کند. چهره غالب مسئولیت مدنی، جبران خسارت زیان‌دیده است تا کیفر دادن مقصر، مبنای آن هم این عبارت است که: «هیچ ضرری نباید جبران‌نشده باقی بماند». از همین رو است که محجورین از جمله مجانین و صغار که قابلیت تشخیص خوب و بد را ندارند، از مسئولیت کیفری مبرا هستند لیکن بر اساس قاعده فقهی، لاضرر و لاضرار فی الاسلام و به استناد قانون، مسئولیت مدنی پیدا می‌کنند.^۱ چون هدف مسئولیت مدنی مجازات مرتکب نیست؛ بلکه جبران خسارتی است که زیان‌دیده به‌طور ناروا متحمل آن شده است. لیکن این‌گونه افراد که در حقوق کیفری در صورت ارتکاب جرم، مسئولیت مخدوش (مخففه) دارند در حقوق مدنی دارای مسئولیت تام و کامل هستند.

حقوق مسئولیت مدنی در آخرین تحولات خود با تمایل به لزوم جبران ضرر

و پیروی از قاعده مهم فقهی لاضرر از تکیه مطلق خود بر تقصیر و مجازات وی کاسته است. بر همین مبنا است که احکام و قواعد مسئولیت مدنی، صرفاً به مفهوم بازدارندگی از تقصیر زیان‌بار نیست؛ بلکه وسیله‌ای برای تأمین احترام حقوقی زیان‌دیده نیز هست.

در این مبحث به بیان مفاهیم مسئولیت مدنی و سایر مفاهیم از جمله مفهوم کارت‌های بانکی، دستگاه‌های کارتخوان و امنیت در انتقال الکترونیکی وجوه می‌پردازیم.

گفتار نخست مفهوم مسئولیت مدنی

مسئولیت مدنی عبارت است از الزام قانونی شخص به ترمیم خسارتی که به دیگری وارد کرده است (کاتوزیان، ۱۳۷۰: ۱۱). بر اثر این مسئولیت، رابطه دینی خاصی بین زیان‌دیده و عامل وقوع خسارت به وجود می‌آید. در این حالت، زیان‌دیده، طلبکار و عامل ورود خسارت بدهکار می‌شود که موضوع این بدهی، جبران خسارت است که اغلب با پرداخت پول جبران می‌شود. مسئولیت مدنی نوعی وقایع حقوقی است که در زمره مسائل حقوقی شمرده می‌شود و با مسئولیت اخلاقی و مسئولیت کیفری تفاوت دارد. (لوسا، ۱۳۵۹: ۱-۲).

بند نخست: هدف مسئولیت مدنی

در هدف مسئولیت مدنی بحث بر سر این است که این نوع مسئولیت در عمل چه نیازها و چه هدف‌هایی را برآورده می‌سازد. مرسوم است که می‌گویند «هدف مسئولیت مدنی جبران خسارت زیان‌دیده و تسلی خاطر وی، مجازات خطاکار و بازداشتن فاعل و دیگران از ارتکاب مجدد فعل زیان‌بار و ایجاد صلح و ثبات و برقراری اخلاقی خاص در جامعه است» (بادینی، ۱۳۸۴: ۳۲۰).

۱. جلب رضایت زیان‌دیده

زیان‌دیده از جهات مختلف در کانون توجه مسئولیت مدنی قرار دارد و حقوق، در ایجاد این نوع مسئولیت بیشتر متوجه زیان‌دیده است تا واردکننده زیان، چندان که برخی بر این باورند که مبنای اصلی مسئولیت مدنی تضمین حقوق

زیان دیده و حمایت از او است.

برخلاف آنچه معمولاً گمان می‌شود جبران خسارت به صورت پرداخت مبلغی پول تنها هدف مسئولیت مدنی در ارتباط با زیان دیده نیست، بلکه جبران و جلوگیری از ورود خسارت در آینده و رفع تجاوز نسبت به حقوق خواهان نیز یکی از هدف‌های مسلم مسئولیت مدنی است. جبران خسارت بر آسیب ناشی از حقوقی که ماهیت اقتصادی و مالی ندارد و کاملاً معنوی است، ممکن نیست. از این رو برای توجیه آن باید هدف دیگری را برای مسئولیت مدنی در نظر گرفت که همانا ارضای خاطر یا دل‌جویی از زیان دیده است و پرداخت مبلغی به زیان دیده تنها جهت ایجاد تعادل روانی و احساساتی زیان دیده صورت می‌گیرد. (حسنی، ۱۳۹۰: ۳۰).

صدور حکم بر الزام خواننده به پرداخت خسارت تنبیهی^۱ به عنوان راهکاری برای اثبات حقانیت خواهان که در حقوق برخی کشورها مورد استفاده قرار می‌گیرد نیز چنین هدفی را دنبال می‌کند (کاتوزیان، ۱۳۸۱: ۹۶۰).

۲. تنبیه و مجازات خصوصی عامل زیان

هدف دیگر مسئولیت مدنی با تنبیه و مجازات خصوصی عامل زیان توسط زیان دیده با تحمیل مسئولیت بر او محقق می‌شود؛ زیرا او با انجام فعل زیان‌بار به منافع مشروع زیان‌دیده، تجاوز و تعدی کرده است و تحمیل مسئولیت بر او موجب می‌شود که اولاً نتایج و پیامدهای فعل زیان‌بار را خود تحمل می‌کند، ثانیاً تحمل این پیامدها موجب می‌شود که او احتیاط بیشتری نماید و از انجام مجدد چنین عملی اجتناب کند. در حقوق نیز به اعتقاد بسیاری از حقوق‌دانان پیشگیری از روی‌دادن حادثه زیان‌بار از جبران خسارت مهم‌تر است. پس اگرچه صرف مسئول بودن اشخاص و اعمال و مقررات مسئولیت مدنی موجب احتیاط بیشتر آن می‌شود، این هدف مستقیم و اصلی مسئولیت مدنی نیست؛ بلکه وجود

۱- خسارت تنبیهی نوعی پرداخت خسارت است که به‌هنگام ضرر و در شرایط و اوضاع و احوال استثنایی از سوی دادگاه‌ها داده می‌شود.

مسئولیت مدنی مستلزم وجود احتیاط بیشتر اشخاص می‌شود. از این رو در باور این عقیده که بازرندنگی یکی از کارکردهای مهم مسئولیت مدنی است، تردیدی وجود ندارد (بادینی، ۱۳۸۴: ۳۵۷).

۳. ایجاد نظم در جامعه با جلوگیری از اقدامات سایر اشخاص

حقوق خصوصی با تضمین حقوق و آزادی شهروندان از این طریق نقش نظارتی حقوق عمومی را برعهده می‌گیرد. آنچه مسلم است اینکه در صورت نبودن مسئولیت مدنی، اشخاص تنها منافع خود را در نظر می‌گیرند و خواسته‌های شخصی را بر ایمنی دیگران ترجیح خواهند داد؛ لذا ضمانت اجرای مسئولیت مدنی، افراد را وادار می‌دارد تا به منافع سایرین نیز توجه کنند و همواره رفتاری را که از نظر اجتماعی مطلوب است در پیش گیرند. این امر البته در دراز مدت، میزان حوادث و خسارت ناشی از آن را به میزان قابل توجهی کاهش خواهد داد. از این رو شایسته این است که با برقراری ضمانت‌های دیگری چون ضمانت اجراهای کیفی، صنفی، اداری و مالی به هدف تأمین نظم در جامعه اقدام کرد (بادینی، ۱۳۸۴: ۳۷۲).

گفتار دوم: مفهوم کارت‌های بانکی

یکی از ابزارهای انتقال الکترونیکی وجوه که در تجارت الکترونیکی از اهمیت خاصی برخوردار است، کارت‌های بانکی است که به منظور پرداخت وجه به جای پول نقد استفاده می‌شود. هرچند کارت‌ها انواع مختلفی دارند؛ ولی همگی در ایران به عنوان کارت‌های اعتباری معروف هستند. به همین علت عنوان کارت‌های اعتباری یا کارت‌های بانکی در این نوشتار به کار برده شده است. در ادامه این مبحث تعریف کارت‌های اعتباری، انواع آنها، مزایای به کارگیری، مکانیسم مورد عمل، آثار، نتایج و مشکلات استفاده از آنها ارائه خواهد شد.

بند اول: تعریف و مفهوم کارت‌های اعتباری

کارت‌ها وسیله‌ای برای پرداخت و مبادله هستند. سالیان متمادی است که

پول، سکه و پس از آن اسکناس به خاطر سه ویژگی راحتی، سادگی و سرعت استفاده از آن، به عنوان بهترین وسیله برای پرداخت مطرح است. با سپری شدن دوران صنعتی، رشد دانش فنی و پیشرفت‌های شگرف جوامع، افزایش حجم مبادلات و به دنبال آن حجم نقدینگی، نیاز به وسیله‌ای آسان‌تر جهت انجام معاملات احساس شد.

تغییرات شیوه‌های رفتاری و زندگی مردم، نیاز و تقاضای عمومی برای استفاده از امکانات و تسهیلات بیشتر در خصوص پرداخت‌ها، بانک‌ها و مؤسسات مالی را به فکر راه چاره واداشت. در نتیجه تلاش‌های همه‌جانبه برای رفع نیاز مشتریان، وسیله جدیدی جهت پرداخت با عنوان کارت‌های بانکی یا اعتباری به وجود آمد. کارت‌های اعتباری (بانکی) را می‌توان این‌گونه تعریف کرد: کارت وسیله‌ای الکترونیکی است که بر اساس اصول فنی خاص و رعایت مسائل ایمنی برای متقاضی صادر می‌شود و دارنده کارت می‌تواند با استفاده از کارت مزبور از طریق ماشین‌های خودپرداز (ATM)^۱ و یا نقطه فروش (POS)^۲ وجوه یا اعتبار واریز شده به حساب خود را دریافت یا به حساب دیگری منتقل کند. کارت‌های اعتباری (بانکی) انواع مختلفی دارند که در ادامه به بررسی هر کدام می‌پردازیم:

بند دوم: انواع کارت‌های اعتباری

همان‌گونه که اشاره شد کارت‌های اعتباری در انواع مختلف و با کاربردهای گوناگون از سوی بانک‌ها، مؤسسات مالی و غیرمالی (مانند کارت تلفن) در سراسر جهان صادر و در بین متقاضیان توزیع می‌گردد. از کارت‌ها به عنوان هسته مرکزی ارائه خدمات بانکی در شاخه بانکداری خرد استفاده می‌شود. کارت‌های اعتباری انواع مختلفی دارد. معمولاً کارت‌ها را بر اساس شیوه تسویه حساب، فناوری مورد استفاده، نوع خدمات و گستره جغرافیایی کاربرد طبقه‌بندی می‌کنند. کارت‌ها بر حسب فناوری ساخت به دو دسته تقسیم می‌شوند:

1- Automated teller machin

2- Point Of Sale

الف) کارت با نوار مغناطیسی

در کارت‌های با نوار مغناطیسی، اطلاعات مربوط به دارنده کارت به صورت کدهای مخصوص بر نوار مغناطیسی که پشت کارت قرار دارد ضبط می‌شود. به این عمل در اصطلاح رمزگذاری کارت می‌گویند. این کارت‌ها دارای یک نوار مغناطیسی است.

نوار مغناطیسی حداکثر دارای سه شیار است که شیارهای اول و دوم برای خواندن و شیار سوم هم برای نوشتن و هم برای خواندن اطلاعات به کار می‌رود. اگرچه ظرفیت ذخیره‌سازی نوار مغناطیسی تنها حدود ۱۰۰۰ بیت است و این مقدار قابل توجه نیست، لکن این میزان برای ثبت اطلاعات موردنظر در روش برجسته‌نویسی کفایت می‌کند.

نحوه استفاده از اطلاعات کارت‌های مغناطیسی بدین شکل است که دارنده کارت به فروشگاه‌ها و مراکز تجاری مراجعه و کارت خود را در دستگاه‌های نقطه فروش قرار می‌دهد. دستگاه‌های نقطه فروش اطلاعات کارت را که بر روی نوار مغناطیسی وجود دارد، به مرکز بانک مخابره می‌کند و پس از تأیید موارد مربوطه، میزان خرید و اعتبار موردنظر گزارش می‌شود. زمانی که از این کارت‌ها برای استفاده از دستگاه‌های خودپرداز استفاده می‌شود نیز همین مکانیزم تکرار می‌گردد. این نوع کارت‌ها در سطح بین‌المللی بسیار شایع است.

ب) کارت‌های هوشمند

به‌علت پایین بودن ظرفیت ذخیره‌سازی اطلاعات بر روی کارت‌های مغناطیسی و نیاز به افزایش قابل توجه حجم حافظه این کارت‌ها به خصوص در کاربردهایی که مستلزم به‌کارگیری الگوریتم‌های پیچیده رمزنگاری باشند (جوانب امنیتی)، یا ضبط اطلاعات خاص، و همچنین مشکل ترافیک خطوط ارتباطی و مخابراتی، کارت‌های مغناطیسی جوابگو نمی‌باشند بنابراین طی سال‌های اخیر اقدامات ویژه‌ای برای نصب حافظه‌ها و پردازشگرهای رایانه‌ای روی کارت‌ها صورت گرفته است، حاصل این اقدامات ابداع و عرضه کارت‌های هوشمند می‌باشد.

کارت‌های هوشمند عبارت کلی است که گاهی با نام‌های کارت تراشه‌دار^۱، کارت حافظه‌دار^۲ و کارت با مدارهای مجتمع^۳ معرفی و عرضه می‌شوند. از مزیت‌های دیگر کارت‌های هوشمند، در کنار اعتبار بالای آن به لحاظ امنیتی، طول عمر بیشتر آن در مقایسه با کارت‌های مغناطیسی می‌باشد.

اخیراً یک شرکت دانش بنیان در پارک علم و فناوری دانشگاه تهران موفق به پیاده‌سازی فناوری تشخیص هویت بیومتریک به کمک سه داده بیومتریکی عنبیه، اثر انگشت و چهره روی کارت هوشمند شد. این نوع کارت‌های هوشمند که جاواکارت نیز خوانده می‌شوند از سوی این شرکت تولید شده‌اند و چیپ‌های حافظه‌ای هستند که علاوه بر فضای نگهداری حافظه، دارای یک پردازشگر داخلی است که این پردازشگر می‌تواند فرامینی را در داخل کارت اجرا کند. این محصول امکان استفاده از سیستم‌های تشخیص هویت بیومتریکی بسیار دقیق و ارزان را فراهم کرده است. از جمله کاربردهای این محصول می‌توان به مواردی از جمله کنترل تردد در فرودگاه‌ها و مرزها، پاسپورت بیومتریک، کارت ملی هوشمند، گواهی‌نامه رانندگی، دفترچه خدمات درمانی الکترونیکی، کارت شناسایی اتباع بیگانه، سیستم‌های رأی‌گیری خودکار، سیستم‌های کنترل تردد خاص و کارت‌های شناسایی امنیتی برای ارگان‌های بزرگ اشاره کرد.

بند سوم: مکانیزم عمل کارت‌ها

در بخش‌های قبل انواع مختلف کارت‌های اعتباری (بانکی) توضیح داده شد. به‌علت گستردگی و تنوع کارت‌های اعتباری، تشریح مکانیزم عمل کامل کلیه کارت‌ها متنوع و طولانی خواهد بود. بنابراین در این بخش به‌طور نمونه، مدلی ساده از نحوه عمل کارت‌ها ارائه خواهد شد. قبل از پرداختن به مدل، شناسایی و تشریح اجزای تشکیل‌دهنده کارت‌ها ضروری به‌نظر می‌رسد.

اجزای تشکیل‌دهنده یک سیستم ساده عملیاتی کارت‌ها به شرح ذیل است:

1- Chip Card

2- Memory Card

3- I.C.Card

الف) صادرکننده کارت^۱

بانک یا مؤسسه مالی صادرکننده کارت که طبق مقررات و ضوابط خاص نسبت به صدور کارت اقدام می‌کند. بانک یا مؤسسه بر اساس ضوابط و مقررات مشخص، به مشتریان خود کارت ارائه می‌کند و سقف اعتبار قابل استفاده کارت، چگونگی استفاده و تعداد دفعات استفاده در دوره زمانی معین را تعیین می‌کند. یادآوری این نکته ضروری است که بانک یا مؤسسه صادرکننده کارت می‌تواند پرداخت‌کننده نیز باشد.

ب) دارنده کارت

دارنده کارت شخصی است که از صادرکننده کارت تقاضای صدور کارت می‌کند. طبق قراردادی که این متقاضی کارت با بانک یا صادرکننده کارت امضا می‌کند، آن را تحویل می‌گیرد و می‌تواند نسبت به خرید کالا و خدمات و یا تحویل وجه نقد با ارائه کارت خود و بدون حمل پول اقدام کند.

ج) پذیرنده کارت^۲

پذیرنده کارت، فروشگاه‌ها، مؤسسه مالی یا غیرمالی یا بانکی است که به موجب قراردادی که با صادرکننده کارت منعقد می‌نماید و با رعایت قوانین، مقررات و دستورالعمل‌های مربوطه، تعهد می‌نماید بدون اخذ وجه و صرفاً با ارائه کارت از طرف دارنده کارت نسبت به معامله و ارائه کالا و خدمات و یا وجه نقد^۳ اقدام نماید و اسناد مربوطه را به بانک یا مؤسسه صادرکننده و پرداخت‌کننده تحویل نماید تا پس از آن و پس از کسر کارمزد بانکی به حسابش منظور گردد.

د) پرداخت‌کننده^۴

بانک یا مؤسسه مالی است که با عقد قرارداد با پذیرنده کارت متعهد می‌شود

1- ISSUING

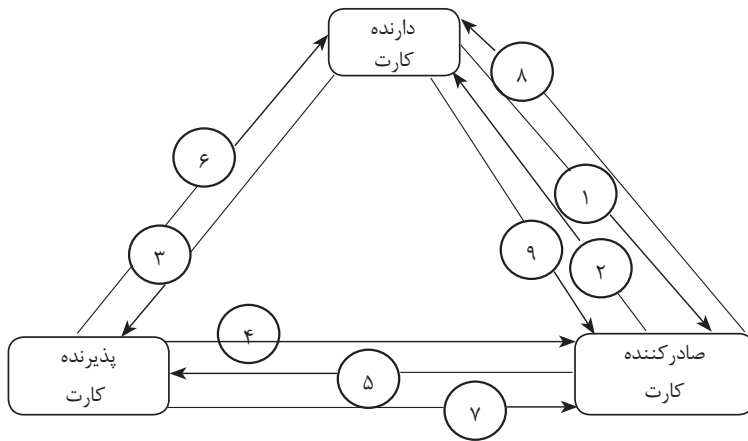
2- MERCHANT

۲- پرداخت وجه از طریق ماشین‌های ATM صورت می‌پذیرد.

4- acquirer

در صورت انجام معامله بین پذیرنده کارت و دارنده کارت، طبق قوانین و مقررات و دستورالعمل‌های ابلاغی، پس از کسر کارمزد نسبت به بستن کارنمودن حساب وی اقدام نماید.

در ساده‌ترین مدل کارت‌های اعتباری صادرکننده و پرداخت‌کننده کارت یکی است. بنابراین سه جزء وجود دارد: صادرکننده، دارنده و پذیرنده کارت. عملیات کارت بسیار ساده است و با انعقاد قرارداد فی‌مابین آنها عملیات انجام می‌پذیرد. در شکل زیر، نمودار مدل ساده عملیات کارت ارائه می‌شود.

در صورتی که صادرکننده و پرداخت‌کننده دو بانک یا مؤسسه جداگانه باشند برای برقراری ارتباط بین این دو بانک، به‌ویژه در عملیات تسویه و تهاتر، انتقال اطلاعات بین بانک‌ها و رفع اختلافات احتمالی، نیاز به یک واسطه دارد. در عملیات کارت دو مرحله اساسی وجود دارد؛ یکی مرحله اخذ مجوز و دیگری تهاتر و تسویه که در این مدل توسط واسطه انجام می‌گیرد. به‌عنوان مثال مؤسسه ویزا در بیش از ۱۹ هزار بانک و مؤسسه مالی عضو است و خود به‌عنوان واسطه نسبت به اخذ مجوز و تهاتر و تسویه ارقام، اقدام می‌نماید.